

Franquisme i món rural: apunts sobre els anys de la llarga postguerra

Martí Marín

Introducció

Que després d'haver escrit una tesi que subratllava en el seu títol –no així en el de la publicació resultant– que es tractava d'un estudi sobre la Catalunya urbana, i després d'haver dedicat algunes publicacions més al cas concret de Sabadell o de l'alcalde de Barcelona Josep Maria de Porcioles, m'atreveixi a escriure un article que porta un títol com el d'aquest entenc que és gosadia, si no insensatesa.¹

La meua experiència de recerca sobre el món rural és francament limitada. No obstant, i acceptant la meua condició d'*outsider* pel que fa a aquest àmbit de treball específic, en les pàgines que segueixen em proposo de fer un recorregut valoratiu sobre alguns dels temes fins ara visitats per aquells historiadors i historiadores que han treballat sobre el món rural del període franquista en algunes de les seves dimensions socio-polítiques, creuant el resultat dels seus treballs amb els dels meus i establint algun o altre paral·lelisme amb recerques sobre el feixisme italià. Fonamentalment intentaré destriar entre allò que ha aparegut a les *recerques rurals* i allò que és específic del *món rural*, per contrast amb el que és *franquisme urbà*, si se'm permet l'expressió. La idea és fer una aportació que serveixi de suport a noves recerques, donat el cas que no són freqüents els treballs de síntesi en aquest sentit, i menys encara síntesis plantejades com a *espanyoles* des de Catalunya.²

1. Mentre que la tesi es titulava (1993). *Política i administració local durant el franquisme. Els ajuntaments de la Catalunya urbana entre 1938 i 1979*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, la publicació va quedar com (2000). *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal. 1938-1979*. Lleida: Pagès, perdent-se pel camí allò d'*urbana*. Les poblacions de referència eren totes majors de 10.000 habitants cap a 1960, excepte Arenys de Mar (Maresme), Berga (Berguedà), i Sant Sadurní d'Anoia (Alt Penedès) que eren, no obstant, caps de partit judicial i exercien, per tant una certa capitalitat.

2. Plantejades com a *espanyoles* en el sentit que el franquisme va ser un de sol per a tot el territori que tingué sota control i molt més homogeni en la seva actuació territorial, en tant que règim polític, del que

Abans de començar amb l'anàlisi de les relacions de poder que operen sobre el medi rural durant la llarga postguerra —que costa de donar per acabada del tot abans de tancar la dècada dels cinquanta³ val la pena examinar breument els instruments de govern territorial que el franquisme posà dempeus durant la guerra i la postguerra.

Un esquema de govern local/territorial homogeni

En primer lloc cal destacar que si exceptuem els governs autònoms —Catalunya i País Basc— el franquisme mantingué la mateixa estructura de govern territorial que l'estat liberal havia edificat en el segon terç del segle XIX i que, amb poques diferències, havia arribat al primer terç del segle XX i a la culminació democràtica que significa la II República. Les regions —històriques o no— tornaven a ser mers referents geogràfics sense existència legal en termes administratius: les úniques regions efectivament existents, des d'un punt de vista legal, tornaren a ser les regions militars. El govern territorial s'organitzà, de nou, amb base a la província i amb les mateixes institucions de sempre: govern civil, diputació provincial i ajuntaments.

Les diferències entre aquestes institucions en el franquisme i les homònimes que les havien precedit foren, no obstant, molt notables. Ajuntaments i diputacions deixaren de ser, per complet, instruments representatius de cap mena. Si el liberalisme havia mantingut una certa tensió entre el paper d'agents del govern que havien de jugar els alcaldes i els presidents de diputació —en força períodes el propi governador civil— i el paper representatiu que havien de tenir aquestes corporacions locals elegides —fos democràticament o no—, ara aquesta tensió quedava resolta a favor d'un estat de partit únic.⁴ Eliminada l'elecció —el sistema d'eleccions

s'acostuma a pensar dins i fora de Catalunya. És en aquest sentit que estic substancialment d'acord amb la idea que Lleida i Albacete són no només comparables en la seva experiència de postguerra sinó que aquesta mena de comparacions són absolutament imprescindibles si no volem anar descobrint mediterrànies a tort i a dret i convertir l'anàlisi local en mera crònica localista. Aquesta comparació concreta apareix en alguns passatges de MIR, C. (2000). *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña de posguerra*. Lleida: Milenio. L'autora planteja a la introducció aquesta mena de consideracions sobre la importància d'anar cap a un treball comparatiu "regional" atesa l'homogeneïtat amb què el franquisme es manifestava a totes les àrees rurals, més enllà de les diferències que solen atribuir-se —amb certa raó— al cas català.

3. Més enllà del fet que en matèria de política econòmica els anys cinquanta marquin la fi de l'autarquia o que en molts altres aspectes el Règim evolucioni notablement en el mateix període —sense donar necessàriament un sentit positiu al terme "evolucionar"— cal tenir present que a Julián Grimau encara se'l va afusellar el 20 d'abril de 1963 per comptes pendents de la Guerra civil. No fou fins a la commemoració dels 25 años de paz (1964) que els suposats delictes dels anys de la *Cruzada* foren legalment arxivats. Almenys en la teoria, car vaig poder comprovar en el seu moment com la peça de la província de Barcelona de la *Causa General* (Archivo Histórico Nacional) encara fou consultada per autoritzar retorns d'exiliats amb posterioritat a 1961.

4. Sobre aquestes tensions en els moments fundacionals de l'estat liberal ha escrit RISQUES, M. (1995). *El govern civil de Barcelona en el segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

per *tercios*, no era un sistema electoral en realitat, sinó un mecanisme de cooptació-, les corporacions locals i provincials es convertiren únicament en instruments de l'estat, sotmeses d'una forma mai coneguda abans a l'autoritat de l'autèntic dominador de la política provincial: el governador civil.⁵

Nomenats els alcaldes i presidents de diputació i cooptats els regidors i diputats provincials, a través de mecanismes sota control governatiu, l'única via formal per establir contacte amb l'administració central passava pel govern civil. No hi havia alternatives atès que tampoc no existia un veritable parlament –les *Cortes* de l'anomenada *democràcia orgànica* no complien aquesta funció- i aquesta estructura generava un gravíssim coll d'ampolla, difícil de superar per a la immensa majoria dels ciutadans. Coll d'ampolla que generava problemes molts diversos per acumulació de demandes no resoltes en aquelles àrees urbanes més dinàmiques –Barcelona n'és l'exemple més clar- i per pur abandó d'aquelles àrees més rurals on el minifundisme de les iniciatives socials xocava contra un govern civil impermeable a la pressió de ningú que no fos veritablement un *notable*. Els propis alcaldes del franquisme feren bromes –de gust dubtós- sobre la manca de sensibilitat dels governadors civils cap als afers de caràcter menor que se'ls hi podien plantejar.⁶

I, en canvi, resultava molt més necessari que abans mantenir vies obertes de comunicació amb aquesta refundada administració. L'estat havia multiplicat els controls, les inspeccions i els mecanismes de vist-i-plau per a la majoria de les iniciatives que podien venir *de baix* i, a més, s'havia procedit també a un procés d'estrangulament pressupostari de les institucions locals i provincials per fer-les més dependents, fins i tot en l'exercici de les seves competències *pròpies*. Calien més que mai, doncs, aquella mena d'influències *a dalt*, capaces d'accelerar tràmits, desencallar afers i facilitar ajudes financeres per a tota mena de projectes. I era més difícil mobilitzar-les perquè no es podia comptar amb la torna dels vots que –com antany- garantien l'elecció del personatge cobejat o d'algun protegit seu.

Un sistema així concebut no podia deixar de generar un fenomen que li acabaria essent consubstancial: el d'un frenètic clientelisme polític de tints marcada-

5. Si no es diu el contrari aquestes consideracions sobre els governs locals formen part de l'argumentació desenvolupada a MARÍN, M. (2000). *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya*. cit.

6. Durant un viatge a una petita població "de províncies" el governador civil del moment reclama a l'alcalde en un moment d'entusiasme quina és la necessitat més urgent de la població; l'alcalde respon de seguida: "Una prostituta Excelència!" Entre l'estupor dels presents l'alcalde explica que hi ha hagut una defunció entre el personal de l'escola municipal femenina i que per tant els cal que els hi sigui enviada "una prostituta" per reemplaçar-la. Ja a la porta del cotxe, en acomiadar-se, l'alcalde insisteix en la seva petició en els mateixos termes: "Acuèrdese de la prostituta Excelència". Quan l'il·lustre visitant ja és fora el tinent d'alcalde li comenta a l'alcalde la confusió de termes que ha sofert, cosa a la que l'alcalde respon: I tu creus que si li hagués dit que el que ens calia era una substituïda se n'hauria recordat en arribar al despatx? Em fou explicat en el transcurs d'una entrevista amb un alcalde de capital de comarca rural, *off the record*, naturalment, tot afegint que l'anècdota solia situar-se a Galícia, considerada cas extrem d'abandó.

ment obscurs. Xarxes de relacions informals de constitucions molt variades s'estengueren per tot el territori, per tal de connectar els interessos socials i econòmics "locals" —dels que podien provar de defensar-los, que no era pas tothom amb les oficines ministerials.⁷ Aquest fenomen, que no era nou en si, aportava la novetat que aquestes xarxes no eren políticament plurals ni periòdicament recanviables: no hi havia ni llibertat política ni processos electorals. Aquestes circumstàncies configuraren un mapa polític que no restaurava de cap manera el tradicional clientelisme que, a Espanya, s'ha anomenat "caciquisme". Ja no tornaria a haver-hi *cacics* en pugna com en temps de progressistes i moderats o de liberals i conservadors, amb alternatives i equilibris polítics canviants.⁸ Les xarxes de poder clientelars existents abans de la Guerra civil —en qualsevol període anterior, ja que cada estructura política genera les seves formes específiques de clientelisme— hagueren de renovar-se completament per emmotllar-se a un sistema polític que no reposava sobre mecanismes electorals per autorreproduir-se.⁹

En aquest sentit, si bé el resultat de la Guerra civil fou una autèntica restauració, en termes socials, del pes de la gran burgesia —més o menys *gran* segons el lloc—, no fou en absolut una restauració en termes polítics, ni tant sols una reedició corregida i agumentada d'un joc polític limitat a partits *d'ordre* —i no obstant, no és aquesta una interpretació ni generalitzada ni

7. Veure, per exemple, MARÍN, M. (1997). "Els que manaven". Dins: RIQUEUR, B.de (dir.), *La llarga postguerra. 1939-1960*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p.140-155 (vol.10 de la *Història política, societat i cultura dels Països Catalans*, dirigida per Borja de Riquer), així com MARÍN, M. (2001). "El nou poder". Dins DD.AA. *Les ruptures de l'any 1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p.55-67.

8. Sobre aquests dos períodes —prou diferents— d'alternances polítiques, per citar només dos casos que han estat publicats en aquesta mateixa revista, són útils els articles TOSCAS i SANTAMANS, E. (1992). "Sobre la qüestió política local a mitjan segle XIX. Aproximació a l'estudi de les relacions entre els poders locals i l'ajuntament al municipi de Sarrià en 1840-1856". *Estudis d'Història Agrària*, núm.9, p.75-126 i PEÑARRUBIA i MARQUÉS, I. (1991) "Control caciquil i projectes populars. El cas de Mallorca a l'època de la Restauració". *Estudis d'Història Agrària*, núm.10, p.125-141. El segon explica a les pàgines 133-134 com Joan March —no sempre amb bones arts— aconseguí de desplaçar i/o controlar antigues xarxes clientelars conservadores a favor seu i com d'altres deixaren el partit fundat per Cánovas en direcció al partit Liberal Fusionista, mostrant com el joc quedava completament fora de control de cap autoritat central. El primer explicita a la pàgina 123: "...els grups progressistes i moderats del govern de l'estat difícilment podien aconseguir una centralització efectiva des del 1834 al 1856, quan, sense que fos prescrit legalment, el mateix govern central era més inestable en el poder que els governs municipals de Barcelona i Sarrià...".

9. Aquest era un dels motius d'orgull dels falangistes "convençuts", l'eliminació de tota mena de "caciquisme" anterior. Els "camisas viejas" consideraven caciquil tota xarxa d'interessos no sotmesa a l'estat —segons el seu model d'estat, òbviament— com es pot comprovar a l'assaig del *l'ex-jonsista* AGUADO, E. (1972). *La República. último disfraz de la Restauración*. Madrid: Editora Nacional. Per una versió falangista del que eren les xarxes caciquils "velles" —monàrquiques— i "noves" —republicano-socialistes— en una àrea rural gallega, entre 1934 i 1936, veure l'enfrontament entre els protagonistes Carlos Deza i Cayetano Salgado a la novel·la TORRENTE BALLESTER, G. (1971-72). *Los gozos y las sombras*. Madrid: Alianza [1956-62]. RTVE emeté una versió televisiva d'aquesta novel·la el 1982 on els dos protagonistes eren interpretats, respectivament, per Eusebio Poncela i Carlos Larraga.

majoritària.¹⁰ D'ara endavant cap xarxa de poder local no podria enderrocar un alcalde per posar-ne un altre ni menys encara rebutjar un governador civil. Cosa que no vol dir que força alcaldes i algun governador civil no paguessin amb el càrrec el fet d'haver mantingut situacions de tensió amb *forces vives* locals.

Però qualsevol reemplaçament era imposat, de nou, *des de dalt* de manera que aquestes forces vives interioritzessin clarament on residia el poder polític, malgrat que conservessin el seu pes socioeconòmic indiscutit. A més, una simple ullada a la durada mitjana dels governadors civils en el càrrec ens mostra que els del franquisme bateren rècords d'estabilitat en el càrrec, com el cas de Felipe Acedo Colunga a Barcelona (1951-1960). Rècords que han estat igualats només en l'actual període democràtic a causa, més que probablement, de la importància menor del càrrec.

Per tant, tot i que també en el món rural el notable local pogué insertar-se dins de les estructures del *Nuevo Estado* de forma avantatjosa –molt avantatjosa!–, sempre ho féu al preu de la seva dependència política i de la desestructuració de qualsevol organització prèvia a la que hagués pertangut. Per una banda perquè les estructures patronals foren controlades –en el cas català el IACSI, però també en altres zones d'Espanya tota mena d'associacionisme agrari de base catòlico-conservadora¹¹ dins de les xarxes sindicals oficials –*Central Nacional*

10. Força historiadors i historiadores defensen que el que es produí fou una restauració conservadora, destacadament NICOLÁS, E. (1982). *Instituciones murcianas en el franquismo, 1939-1962. Contribución al conocimiento de la ideología dominante*. Murcia: Editora Regional i (1993). "Los gobiernos civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia". Dins: TUSELL, J.; SUEIRO, S.; MARÍN, J.M.; CASANOVA, M. (eds.). *El régimen de Franco (1936-1975). Política y relaciones exteriores. Congreso Internacional*. Madrid: UNED, vol.I, p.135-149, entre d'altres treballs. L'autora considera, però, que essent el cas murcià extrapolable a d'altres zones de característiques rurals similars, tal vegada no sigui aplicable a zones urbanes més dinàmiques com la catalana. En alguns casos se sosté, anant més enllà, que la dinàmica partidista es mantingué, si bé substancialment alterada, dins d'una "coalición reaccionaria", com és el cas de SÁNCHEZ RECIO, G. (1996). *Los cuadros políticos intermedios del régimen franquista, 1936-1959. Diversidad de origen e identidad de intereses*. Alacant: Generalitat Valenciana. Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert". La idea del franquisme com a coalició la desenvolupà en el seu moment TUSELL, J. (1992). *Franco en la Guerra Civil. Una biografía política*, Barcelona: Tusquets. L'autor assegura, referint-se al primer govern de Franco el 1938, que "éste fue un gobierno de coalición, como lo fueron todos los que Franco presidió hasta el final de sus días.", p.229. El que no aclara és entre qui i qui, on varen tenir lloc les converses per a establir la seva composició, qui hi va participar i totes aquelles coses que se suposa que passen quan s'estableix una coalició. Detalls importants perquè poc abans afirma que "La composición del Gobierno (...) fue obra principal y casi exclusiva de Serrano Suñer", p.225. És una forma ben curiosa d'establir una coalició reunir-se un amb un mateix, per la qual cosa l'ús del concepte de "coalició" aplicat al franquisme, així com d'altres termes pensats per a analitzar contextos polítics liberals i/o democràtics ha estat criticat per CIJUECA, R.L.; MONTERO, J.R. (1992). "El fascismo en España: elementos para una interpretación". *Historia contemporánea*, núm.8, p.215-247., fonamentalment a les pàgines introductòries.

11. Veure CASTILLO, J.J. (1979). *Sobre la subordinación política del pequeño campesino. La Confederación Nacional Católica Agraria. 1917-1942*. Madrid: Ministerio de Agricultura. Secretaría General Técnica, especialment el capítol VI "Franquismo y catolicismo social: la CNCA en el aparato sindical del *Nuevo Estado*", p.393-444.

Sindicalista, Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos; de l'altra perquè els partits polítics foren esborrats del mapa. Ni Lliga Catalana, ni CEDA, ni cap altre grup polític que s'associés al bàndol *Nacional* durant la guerra, va sobreviure al procés de construcció del Règim Franquista. No per casualitat cap ni un d'aquests grups polítics reapareixeria en la Transició. L'excepció que confirma la regla fou el fracàs espectacular de José Maria Gil Robles el 1977 que reapareixia liderant la democràcia cristiana –ja no la CEDA-. A l'hora de la veritat no aconseguí ni un sol escó al Congrés de Diputats –ni tant sols al seu tradicional feu de Castella-Lleó- i, acte seguit, abandonà la política activa mentre els seus seguidors dissolien el partit i deixaven sol el seu aliat català Unió Democràtica de Catalunya –que havia obtingut dos diputats-.

Encara que puguem constatar orígens polítics diferents entre els detentors del poder social i econòmic de postguerra i entre els titulars dels càrrecs de govern, i per més diversitat de situacions locals que puguem observar a l'hora d'establir comparacions, pertot arreu el denominador comú fou la submissió al nou ordre franquista. Dins de les estructures del nou règim haver militat a la Lliga, a la CEDA o a *Renovación Española*, no implicava mantenir una actuació política diferenciada. Les diferències internes dins de l'entramat franquista –que efectivament existiren- mai no seguiren la lògica partidista de preguerra.

Altra cosa són les petites esclètxes que poden comprovar-se aquí i allà amb l'elecció de tant en tant d'algun regidor no desitjat pels representants locals i provincials del Règim en alguns ajuntaments. Però cal recordar que aquestes situacions no comportaven cap problema substancial, de fet. En primer lloc perquè eren casos molt comptats, en segon lloc perquè aquests pressumptes dissidents solien ser franquistes també,¹² i en tercer lloc perquè era tot un clàssic destinar-los a tasques municipals sense cap mena de rellevància dins de la població, com ara la gestió del cementiri.¹³

12. Casos aïllats d'aquesta mena han estat recollits per a poblacions tan diverses com L'Hospitalet de Llobregat (Barcelonès) o Anglès (La Selva), però mai no varen tenir repercusió en la vida municipal. A Anglès fou l'ex-alcalde de 1939-50 que féu tot el possible per ser elegit regidor el 1951 -CLARA, J. (?) "L'ex-alcalde que burlà el governador (Anglès, 1951). Notes sobre eleccions municipals franquistes". *Quaderns de la Selva*, núm.4, p.176-178) a L'Hospitalet un monàrquic recalcitant (SANTACANA, C. (1994). *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet, 1939-1951*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p.330-339).

13. És el cas de Ramon Navarro Bernabeu, antic membre de les Joventuts Llibertàries durant la Guerra Civil, que reconverit pel seu pas per la CNS fou portat a l'Ajuntament de Sabadell en un gest polític de l'alcalde falangista Josep Burull el 1966. Després de cessar el 1974 confesà públicament la seva decepció per com havia estat instrumentalitzat en una entrevista publicada pel periodista COSTAJUSSÀ, J. (1975). *Sabadell, 1973-1974*. Sabadell: Publicidad del Vallès. La "perillositat" que podia tenir dins l'ajuntament l'acció "autònoma" d'aquest regidor la deixa clara la trajectòria posterior de Navarro Bernabeu, convertit en col·laborador del *Procurador en Cortes* Eduard Tarragona, falangista i *ex-combatiente*.

La construcció del consens de la victòria a les àrees rurals

Partint d'aquest marc genèric, tan fèrriment homogeni en termes de dominació política, el Règim Franquista hagué d'instal·lar-se sobre situacions de partida molt diverses, amb graus molt variats d'afecció al bàndol *nacional* durant la guerra, amb evolucions polítiques de preguerra substancialment diferents i amb xarxes de relacions socials de molt notable diversitat. Des de la historiografia recent s'ha explicat com en aquesta imposició sobre contextos tan diversos, obtinguda en un espai de temps tan breu, no només hi jugà la victòria militar sinó també la col·laboració obtinguda per part de porcions variables de cada marc local.¹⁴

Aquesta col·laboració va fonamentar-se en molts casos en l'esforç de guerra: combatents –després *ex-combatientes*–, col·laboradors de reraguarda, presos de la República –més tard anomenats *ex-cautivos*– etc. En molts més casos, però, sobretot si la regió s'havia mantingut en alguna fase dins de la zona republicana, la col·laboració que donaria lloc al consens intern als considerats *vencedors* s'establiria a partir de la repressió posterior.¹⁵ Denunciants, delators, testimonis de càrrec, etc. foren papers assumits com a condició necessària de la implicació política en el nou règim, a més de constituir-se en autèntics ritus iniciàtics per a moltes persones –joves, dones– sense experiència política prèvia.¹⁶ Els protagonistes de la repressió –en el cas que no es tractés ja de les mateixes persones– passarien a engruixir el grup de notables locals, construït en base als mèrits de guerra, que exercirien el poder municipal.

A les àrees rurals la repressió tingué un factor agravant: les dimensions de la comunitat en què s'exercia. Les petites dimensions de la comunitat rural on *tothom es coneixia* foren terreny abonat per a una operació de procés massiu contra la població civil –pensem en l'arxiu de la repressió que s'instruí com a sumari *contra tothom* i que per això portà el nom de *Causa General*–. Si a tot arreu els nous governants locals, la Falange, la Guàrdia Civil i els capellans de cada parròquia foren requerits com a informants, aquesta labor fou més senzilla en el marc del *món petit* del poble. D'aquesta manera els nous detentors del poder a cada localitat rural pogueren exercir un control omnímode que escapà

14. Són interessants en aquest sentit monografies com CENARRO, A. (1997). *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza; UGARTE, J. (1998). *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. Madrid: Biblioteca Nueva o FONT, J. (2001). *¡Arriba el campo! Primer franquismo i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*. Girona: Diputació de Girona.

15. Veure CENARRO, A. (1998). "Muerte y subordinación en la España Franquista: el imperio de la violencia como base del *Nuevo Estado*". *Historia social*, núm.30, p.5-22, MORENO, F. (1999). "La represión en la postguerra". Dins: JULIÀ, S. (coord.). *Víctimas de la Guerra civil*. Madrid: Temas de Hoy, p.277-405 i MIR, C. (1999). "Violencia política, coacción legal y oposición interior". *Ayer*, núm.33, p.115-145.

16. Veure MIR, C. (2000). *Vivir es sobrevivir*, cit., p.271.

als seus homòlegs de ciutat, sobretot a mesura que aquestes es convertien en grans. Així els capellans de poble tingueren un pes que a ciutat hauria estat si no impossible sí molt més difícil. A les àrees urbanes actuava l'Església com a grup de pressió, amb la col·laboració de les seves xarxes associatives; a les àrees rurals era el capellà ell tot sol el qui constituïa un *poder fàctic* tot sovint.¹⁷

Aquesta actuació com a informants no es limità als aspectes repressius, ni s'exhaurí amb la postguerra. Els capellans informaren també sobre aquelles persones que havien estat suggerides per algú com a possibles membres dels consistoris, a més d'afegir pel seu compte informes sobre persones que trobaven idònies per a ocupar càrrecs municipals de tota mena. A mesura que l'administració franquista es consolidà i es procedí al joc de les eleccions *por tercios* els informes passaren a afectar fonamentalment al personal addicte, perquè els governadors civils poguessin procedir a determinar els guanyadors de les eleccions amb concieixement de causa.¹⁸

Aquest poder podia utilitzar-se en direccions molt variades. Enmig dels processos repressius, de la mateixa manera que podia ser inculpador i condemnat, també podia actuar en el sentit que Conxita Mir ha descrit com "*En defensa del feligrés*", referint-se a com alguns capellans rurals cercaren de construir o reconstruir un consens catòlic-conservador que evités que la repressió caigués sobre alguns feligresos destacats, a causa del seu passat catalanista o simplement de la seva manca d'entusiasme per la *Causa Nacional* durant la guerra.¹⁹ On no pogueren mobilitzar-se aquesta mena d'influències o els catòlics sotmesos a procediment sumarial no foren considerats necessaris per a l'equilibri polític local, la repressió es desfermà també sobre persones que podien considerar-se "de dretes de tota la vida".²⁰

Igualment la construcció o reconstrucció d'un consens catòlic ampli passà per la lluita per uns equips de govern municipal que convinguessin a la militància diocesana. Normalment la intervenció del capellà —o dels capellans si la població era una mica més gran— jugà en el sentit de restaurar l'ordre catòlic-conservador, ara sense oposició de cap mena: resultat que, de tenir èxit, tenia molt més d'instauració que no de veritable restauració. Aquestes intervencions pogueren tenir sentits diversos i resultats contradictoris. Valguin com a mostra alguns exemples. El primer de com un llarg contenciós entre capellà i ajuntament es resol a favor del primer.²¹

17. Veure MIR, C. (2000). *Vivir es sobrevivir*, cit., especialment p.189-237.

18. Veure MARÍN, M. (2000). *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya.*, cit.

19. Veure MIR, C. (2000). *Vivir es sobrevivir*, cit., p.222-226.

20. Veure VILANOVA, F. (1999). *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra. 1939-1942*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

21. Les interpretacions que aquí apareixeran de casos locals s'han de prendre amb precaució i com a plantejaments clarament provisionals, mancats de la confirmació que podrien aportar sengles monografies.

Tot començà amb la sorneguera pregunta d'un destituït tinent d'alcalde de Balsareny (Bages) en la presa de possessió del nou alcalde el 5 de novembre de 1947: "¿Pero no viene a dar posesión el Sr.Cura Párroco?", amb el consegüent escàndol posterior, acabat amb dos trets a l'aire –ja al carrer- de l'inspector comarcal de FET-JONS i la detenció per part de la Guàrdia civil de tan impertinent ex-edil.²² Cal pensar que el tinent d'alcalde que desencadenà l'incident estava lluny de ser un dissident de cap mena. Havia ocupat el càrrec durant tres anys (1944-47) dins d'una corporació apadrinada per l'alcalde de Manresa Joan Prats Pons –ultradretà de preguerra, *ex-cautivo* i falangista de postguerra, protegit pel notable falangista Mariano Calviño de Sabucedo-²³ Tot i que no ens hi podem aturar per manca d'estudis que prenguin com a base el partit judicial –espai de veritable entitat política en la postguerra i fins i tot més enllà-, la intervenció de l'ajuntament de Manresa en el de Balsareny, com del de Sabadell a Sant Quirze o a Barberà del Vallès és significativa de com la jerarquia de l'alcalde capitalí –sempre màxima autoritat falangista al partit judicial, gairebé sempre membre de la diputació provincial i, en ocasions, fins i tot *procurador en Cortes*- es deixà sentir com un element de pressió extralocal de molta consideració.²⁴

Sembla ser que la corporació de Balsareny del període 1944-47, nomenada pel governador civil de Barcelona Antonio Federico de Correa Véglison i molt del gust del seu successor, Bartolomé Barba Hernández, estava enemistada amb el capellà local i amb els cercles catòlics diocesans de la població, previsiblement per una actuació excessivament sectària.²⁵ La pressió no sorgí efecte fins que canvià el governador civil –quan fou nomenat per al càrrec Eduardo Baeza Alegria- i, tot i així, els informes de l'inspector comarcal de FET-JONS que provà de posar ordre a trets advertien que el nou equip –d'incontestable militància catòlica- estava integrat per algunes persones que havien militat a Acció Catalana i, per tant, sospitoses de tenir fidelitats equívokes.

22. Carpeta num.983 del Fons del Govern Civil de Barcelona en dipòsit a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (FGCB-ACA). Resulta especialment interessant la narració del fets a càrrec de l'inspector comarcal de FET-JONS –"J.L.", presumiblement Julio Lamúa- en un informe elevat a la Sub-Jefatura Provincial del Movimiento de data 26 de novembre de 1947.

23. Sobre aquest personatge –proper, segons el moment, fins al mateix Carrero Blanco- pot consultar-se RUBÍ, G. (1991). "Mariano Calviño de Sabucedo i Gras (1907-1980): algunes dades biogràfiques". *Dovella*, núm.39, p.7-12. Sobre el paper que jugà en la promoció del jove Joan Antoni Samaranch veure BOIX, J.; ESPADA, A. (1991). *El deporte del poder. Vida y milagro de Juan Antonio Samaranch*. Madrid: Temas de Hoy.

24. De com un alcalde de capital de partit podia intervenir en la vida dels municipis del seu entorn ens en dona una bona mostra l'alcalde de Sabadell del període 1940-1960, fins al límit de pledejar amb èxit per obtenir agregacions territorials. MARCET, J.M. (1963). *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960*. Barcelona: Duplex, especialment el cas de l'agregació del suburbi de la Creu de Barberà (Barberà del Vallès) el 1959, p.321-330.

Com es pot comprovar en els informes de la Guàrdia Civil,²⁶ però, juntament amb dos regidors amb aquest passat polític n'hi havia d'altres que compartien la militància catòlica però que provenien del Tradicionalisme o de la CEDA. Per la qual cosa pot extreure's la conclusió que els qui havien controlat la Falange de Balsareny en la més immediata postguerra, més que puristes de l'ortodòxia joseantoniana –cap ni un procedia de la Falange de preguerra-, eren individus que pretenien imposar al conjunt de la població, inclosa la conservadora i catòlica practicant, un veritable *nou ordre* local. Un ordre que portava a l'exclusió fins i tot de bona part del personal polític conservador d'antany.

De manera molt diferent a la població d'Arenys de Mar (Maresme), personatges del mateix perfil que els que foren desplaçats del consistori de Balsareny el 1947, es mantingueren en el govern municipal des de 1939 fins 1952. A la petita localitat costanera –cap de partit judicial, però amb només 5.900 habitants el 1945- des de primers de segle que la conjunció catòlico-catalanista mantenia a l'ajuntament alcaldes de la Lliga Regionalista. D'aquest partit –aleshores Lliga Catalana- era l'alcalde de 1934-36, Josep Maria Pons Guri.²⁷ El 1939 foren els integrants de l'antic nucli monàrquic calvosotellista²⁸ –amb algun antic republicà radical (Ierrouxista)- els que prengueren la iniciativa, constituïren la Falange local i evitaren el retorn dels fins aleshores detentors del poder local. Els clergues locals que tenien interès a reconstruir l'equilibri de preguerra fracassaren en l'intent, ja que l'alcalde del període, Jaume Ferrer-Calbetó Ferrer, mantenia bones relacions amb els cercles del Tradicionalisme a través del seu germà Felipe i –per extensió- amb determinats cercles catòlics integristes. J.M.Pons Guri recuperaria l'alcaldia el 1952, utilitzant com a plataforma l'Acció Catòlica local que presidia i aprofitant el procés de renovació que impulsava el governador civil Felipe Acedo Colunga. Però el 1957 la tornaria perdre a mans del seu cosí Joaquim Doy Guri, també militant de la Lliga –i fugaç regidor el 1934- ara comodament instal·lat dins de l'estructura de la Central Nacional Sindicalista i molt més adequat a ulls del Règim.

25. Sobre l'ambient irrespirable del Balsareny de la primera postguerra –sense citar el nom de la localitat i evitant de donar noms- va escriure en el seu moment MAS i SOLER, M. (1983). *Postguerra. Un poble de Catalunya, 1939-1942*. Barcelona: Pòrtic.

26. La professionalitat dels informes de la Guàrdia civil contrasta tot sovint amb la tendenciositat de la resta (Falange, alcaldes, capellans, etc.).

27. La reconstrucció dels equilibris polítics arenencs ha estat realitzada amb materials de la carpeta núm.983, FGCB-ACA, juntament amb d'altres consultes fetes a l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB) –"Secretaria política", "Gobernadores" i "Administración local"- així com a través de les entrevistes fetes als ex-alcaldes de 1952-57, Josep Pons Guri (1 d'abril de 1993), 1958-72, Joaquim Doy Guri (25 de novembre de 1992) i 1972-79, Mariano Salmerón López (16 de gener de 1993).

28. Informació fragmentària sobre aquest nucli a TIJOMÀS, J.M. (1992). *Falange. Guerra Civil. Franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys de règim franquista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p.59-67 on l'autor analitza el pes de preguerra del grup Renovación Española/Derecha de Catalunya.

A Arenys de Mar, si bé la repressió sobre els catalanistes conservadors locals no deixà cap rastre digne de menció –o que hagi estat documentat-, el poder municipal canvià de mans de forma pràcticament irreversible, malgrat les més que probables –però no suficientment documentades- intervencions dels capellans locals a favor del seu home de confiança *de tota la vida*.

Com es pot comprovar, no tot fou repressió en la construcció del consens local, entès com l'equilibri polític generat pels vencedors de la guerra.²⁹ Hi hagué molt de petita intriga, de conspiració de passadís i d'imposició *salomònica* d'unes autoritats provincials ben disposades a ampliar les files dels addictes –si actuaven de manera intel·ligent- sempre que les tensions resultants no fossin superiors a les que podien derivar-se de mantenir més restringit el nucli de detentors del poder. I fou així a les àrees rurals com a les urbanes, amb la diferència del pes relatiu dels clergues –amb noms i cognoms- i de la pressió extralocal que podien mobilitzar a favor seu els que millor s'haguessin inserit en l'entramat del *Nuevo Estado*.

El discurs franquista sobre el món rural en el marc del *ruralisme feixista*

Aquests nous equilibris polítics, resultants del procés d'imposició del franquisme sobre el terreny, no generaren d'entrada grans transformacions socioeconòmiques específiques a les àrees rurals. S'encarregaren, més aviat, de tancar totes les portes a la mena de transformacions que s'havien plantejat *des de baix* des de finals del segle XIX i que havien eclosionat durant la Guerra Civil. Legislaren i gestionaren a favor de patrons i propietaris –encara que fos sovint prescindint de la seva representació genuïna- i reduïren a la mínima expressió qualsevol canvi en els equilibris previs al voltant de la propietat de la terra. Cap ni una de les diverses reformes agràries del període republicà –ni la parcelació del latifundi, ni la redempció de contractes a rabassa morta, etc.- tingué cabuda

29. I, tanmateix, resulta impossible oblidar-la quan es multipliquen els treballs de recerca que en donen compte, amb l'especial brutalitat que revestí a les àrees rurals. Sense pretensió d'exhaustivitat poden consultar-se casos àmpliament documentats d'Andalusia i de Múrcia com COBO ROMERO, F. (1995). *La Guerra Civil y la represión franquista en la provincia de Jaén*. Jaén: Diputación Provincial de Jaén i (1998). *Conflicto rural y violencia política. El largo camino hacia la dictadura. Jaén, 1917-1950*. Jaén: Universidad de Jaén; QUIROSA-CHEYROUZE, R. (1986). *Política y Guerra Civil en Almería*. Almería: Cajal; MORENO GÓMEZ, F. (1982). *La República y la Guerra Civil en Córdoba*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba i (1985). *La Guerra Civil en Córdoba (1936-1939)*. Madrid: Alpuerto; GIL BRACERO, R. (1994). *Guerra Civil en Granada. Una revolución frustrada y la liquidación de la experiencia republicana de los años treinta*. Granada: Publicaciones de la Universidad de Granada; NADAL SÁNCHEZ, A. (1984). *Guerra Civil en Málaga*. Málaga: Arguval; MARTÍNEZ LEAL, J. (1993). *República y Guerra Civil en Cartagena (1931-1939)*. Murcia: Ayuntamiento de Cartagena, Universidad de Murcia, i GONZÁLEZ MARTÍNEZ, C. (1991). "Poder y sociedad civil en la Región de Murcia durante la República y la Guerra Civil". [Tesi doctoral], Murcia: Universidad de Murcia.

en el nou estat de coses.³⁰ Les reformes impulsades pel franquisme resultaren un immens fracàs.³¹ I, no obstant, el Règim Franquista mantingué un discurs polític específic adreçat al *món rural* que caldrà examinar amb atenció perquè, tot i que actuà més per omissió que no pas altra cosa, no deixà de tenir conseqüències dins de les comunitats rurals.

A l'article "Guiones" publicat a la revista *F.E.* en el seu número 4 de 25 de gener de 1934 es feia la següent afirmació: "*Hay una cultura y una civilización campesinas que nos importa potenciar y revalorizar. Las esencias de aquel gran sentido familiar, religioso, hereditario, jerárquico, donde tuvo sus pilares el orden civilizado de Europa, se han corrompido en las ciudades y en el campo quedan*".³² Aquesta cita del falangisme dels anys de la II República recull perfectament el que serà sempre el discurs "ruralista" que el Règim Franquista mantindrà durant tota la seva existència, encara que dels anys seixanta ençà l'hagués de fer compatible amb la nova retòrica del *desarrollo* fonamentalment urbana.

Ni en aquest discurs, en estat pur, ni en la seva compatibilització posterior amb qualsevol forma de modernitat, fou aquesta una posició original. Aquest tractament retòric del món rural com a guardià de les essències de la civilització i de la raça resulta molt comú a la resta d'experiències feixistes europees. Així, per exemple, a la Itàlia del *ventennio* feixista (aproximadament 1922-1943) l'exaltació de les àrees rurals i el discurs sobre la necessitat de cuidar-les, evitant l'èxode rural i modernitzant i millorant les seves condicions de vida generals estaven a l'ordre del dia. Però tampoc els feixistes italians o els de qualsevol altra latitud no eren en aquest aspecte especialment originals. Empeltaven directament amb una llarga tradició de discurs reaccionari europeu que tenia, a més, una notable implantació en molt diversos sectors de la vida social i política del continent.³³

El ruralisme contemporani neix amb la pròpia època contemporània –de més enrera no m'atreveixo a opinar- i el podem rastrejar en autors contrarrevolucionaris com Joseph De Maistre, quan escrivia per abominar de la

30. De com, s'esdevingué en el cas català, durant els anys trenta la derrota –semblava que definitiva- del "païralisme" se'n parlà abastament en el dossier d'*Estudis d'Història Agrària*, núm.12, 1992.

31. BARCIELA, C. (1996). "La contrarreforma agrària i la política de colonització del primer franquisme (1936-1959)". Dins: GARCÍA SANZ, A.; SANZ FERNÁNDEZ, J. (eds.). *Reformas y políticas agrarias en la historia de España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, p.351-398.

32. Citat per FONTANA, J. (1975). "Transformaciones agrarias y crecimiento económico en la España contemporánea" dins *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Barcelona: Ariel, ed. revisada [1973], p.207. Fontana ja advertia en aquest article que, malgrat els discursos, el franquisme no semblava haver deixat un pòsit de satisfacció entre els seus partidaris ruralistes.

33. Així ho ha explicat per al cas italià DI MICHELE, A. (1995). "I diversi volti del ruralismo fascista" a *Italia contemporanea*, núm.199, p.243-267, on resumeix diversos aspectes de DI MICHELE, A. (1993). "Aspetti della politica agraria del regime fascista. Scelte economiche e orientamenti sociali in rapporto alle ideologie ruraliste". [Tesi de laurea] Bologna: Università degli studi di Bologna.

Revolució Francesa, per posar només un exemple.³⁴ Igualment, i geogràficament més proper, l'integrista Fèlix Sardà i Salvany havia fet un intent d'aproximar tradició i modernitat –com el franquisme del *desarrollo* faria més tard-, davant de l'imparable creixement industrial barceloní, a l'opuscle *La chimenea y el campanario* (1871).³⁵

D'aquí que sigui tan encertat el títol de *¡Arriba el campo!* que Jordi Font utilitzà per a la publicació de la seva tesi doctoral sobre les actituds polítiques en el primer franquisme d'una zona geogràfica a cavall entre els dos Empordans.³⁶ El Règim Franquista va usar i va abusar fins a la nàusea de l'exaltació del camp com a reserva espiritual, dins de la *reserva espiritual de Occidente* que era ja de per sí –segons la doctrina oficial- Espanya tota sencera. Els seus propagandistes i intel·lectuals afins –fossin del nivell que fossin, per tal de no fer-nos il·lusions sobre el terme- varen mantenir els tòpics més encatronats fins a la darrera hora: si la gent de poble podia ser presentada cinematogràficament com a *paleta* o *cateto*, sempre acabava per resultar la més honesta i la de millor casta, així quan es tractava d'exaltar la *nobleza baturra* o d'exhibir el sentit de l'humor (?) a través de l'*egregeri* Paco Martínez Soria.³⁷

No obstant, mai no hi hagué dins dels diversos feixismes un programa agrari que fos determinant per al seu èxit relatiu al camp. La implantació rural del feixisme italià, per exemple, vingué de la mà de la seva col·laboració en la lluita patronal contra les lligues agràries -d'inspiració socialista, fonamentalment-, en

34. Joseph De Maistre (1754-1821). El ruralisme i l'antiindustrialisme d'aquest autor savoià els podem resseguir, per exemple, a *Las veladas de San Petersburgo* [1821] que no per casualitat foren editades per la "Colección Austral" d'Espasa-Calpe, Madrid, el 1943 i reeditades el 1946 i encara el 1966.

35. Fèlix Sardà i Salvany (1844-1916). L'opuscle fou reeditat, tampoc per casualitat, per la Central Nacional Sindicalista (CNS) de Sabadell durant la primera postguerra.

36. FONT, J. (2001). *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, cit.

37. El director cinematogràfic Juan De Orduña –un dels vaixells insígnia de la cinematografia franquista- portà a terme el 1965 una innecessària revisió de *Nobleza Baturra*, versionant l'obra homònima del seu mestre Florián Rey -de 1935!, que ell mateix havia protagonitzat com a actor en companyia d'Imperio Argentina i Manuel Luna en els temps "heroics" de la primera CIFESA. El tema de fons fou, en tots dos casos, la defensa de la *honra de una mujer* i –de retop- de tota la seva família, de ressonàncies calderonianes. Paco Martínez Soria insistiria en el personatge del *paleta*, simple però llest a l'hora fins data tan tardana com 1966 a la pel·lícula de Pedro LAZAGA, *La ciudad no es para mí*, la sinopsi argumental de la qual ha estat així presentada en una pàgina *web* de cine no especialment recomenable: "Una de las producciones que han gozado de mayor popularidad a lo largo de toda la producción nacional. Un hombre sencillo y bonachón que vive tranquilamente en su aldea, querido por todos sus paisanos, se traslada a la ciudad donde vive su hijo que se ha convertido en un triunfador y su familia goza de un círculo social muy elitista. Al principio, en este ambiente, el anciano entra como elefante en cacharrería, provocando el recelo de toda la familia que no sabe qué hacer para desprenderse de él. Sin embargo, poco a poco, la bondad, la sencillez y la sabiduría del hombre irá solucionando problemas de algunos de los miembros de la familia y se terminará convirtiendo en alguien imprescindible para todos; pero él sigue pensando en la vida que ha llevado siempre y su deseo es volver a ella. Desde un punto de vista cinematográfico es muy mala." (urliespana.es/icine).

els anys posteriors al període d'intenses mobilitzacions socials que seguí a la I Guerra Mundial. En el el bienni 1920-21, un cop apagades aquestes mobilitzacions de postguerra –ocupacions de terres, vagues de jornalers, etc.– la col·laboració entre feixistes i terratinents es concretà fonamentalment en accions de represàlia contra sindicalistes i organitzacions sindicals, l'anomenat *squadrismo*.³⁸ Després la política d'exaltació del camp i de les seves virtuts no fou sinó la tapadora de prioritats combinades de política econòmica i de control social.³⁹ De la mateixa manera el pes del nazisme a àmplies zones rurals de Prússia o bé de Baviera depengué, durant la fase decisiva dels anys trenta, de la complicitat o la benevolència dels líders locals dels autodissolts partits Popular Nacional Alemany (DNVP) i catòlic (*Zentrum*), representants dels interessos de la gran propietat en la seva majoria.⁴⁰

Andrea Di Michele ha explicat com dins del feixisme italià varen conviure diversos ruralismes dels que es poden agrupar dins de la definició de "catonisme" així com la va elaborar Barrington Moore jr. en el seu estudi clàssic *Los orígenes sociales de la dictadura y de la democracia*⁴¹: l'exaltació de la superioritat moral del món rural i de la seva contribució a la pau i l'estabilitat socials. Efectivament formes de catonisme (*pairalisme* a Catalunya?) foren recuperades en el discurs franquista tal i com hem pogut comprovar, però no només foren discursos d'aquesta mena el que hi hagué en el ruralisme franquista, com tampoc en el feixisme italià.

En el cas italià –segons Di Michele– aquestes formes de catonisme conviuen amb una voluntat governamental d'usar el ruralisme com a fre a la caiguda de la natalitat –urbana– mantenint a la població en un camp més prolífic per la via de dificultar les migracions. Només una població creixuda podia –segons Mussolini– fornir l'exèrcit necessari per a l'*Imperi*. Igualment el ruralisme fou utilitzat per intentar estendre una cortina de fum sobre els efectes de la crisi dels anys trenta a les ciutats, d'una banda, plantejant una mena de *retorn a la terra*, i a les àrees rurals, de l'altra, plantejant una modernització tècnica de l'agricultura, que se centrés en els parcers (*mezzadri*) enfront als jornalers (*braccianti*) i altres proletaris rurals.

38. La historiografia italiana fa ja molts anys que té ben establert aquest extrem. Veure, per exemple, ROVERI, A. (1982). "Lo squadrismo agrario". Dins: CHERUBINI, G. et al (dirs.). *Storia della società italiana*, vol.21, *La disgregazione dello stato liberale*, Milà: Teti editore, p.443-460.

39. Veure PRETI, D. (1982). "Fascismo, grande capitale e classi sociali". Dins: CHERUBINI, G. et al (dirs.). *Storia della società italiana*, vol.22, *La dittatura fascista*, Milà: Teti editore, p.65-100.

40. Dels estires i arrosses entre el món pagès i els governs nazis n'hi ha amplis passatges a la monumental biografia KERSHAW, I. (1999). *Hitler*, 2 vols. Barcelona: Península. Sobre la col·laboració entre nazis i grans propietaris i els seus resultats veure CORNI, G. (1986). "La grande proprietà terriera orientale nel Terzo Reich, 1933-1939". *Passato e presente*, núm.11, p.25-54.

41. DI MICHELE, A. (1995). "I diversi volti del ruralismo fascista", cit., p.215. L'obra de Barrington MOORE jr., que data de 1966, se tradueix al castellà (1973). Barcelona: Península. Di Michele cita la traducció italiana de 1969.

Aquest procés fou un fracàs absolut per al govern feixista italià: ni la natalitat s'incrementà significativament d'acord amb els seus propòsits, ni s'aturaren les migracions tot i l'afany posat a evitar-les,⁴² ni s'apostà seriosament per una modernització agrària mobilitzant uns recursos públics que anaren sempre cap a la indústria –fonamentalment la vinculada a l'esforç de guerra–.

La revalorització i modernització agrària, i rural en general, es plantejaren amb un cert rigor a d'altres països en el mateix moment, com fou el cas del *back to the land* d'una part de l'administració del *New Deal* de Franklin D. Roosevelt. La protecció al pagès fou un dels objectius de les subvencions i de les obres empreses a partir de l'anomenada Triple A (*Agricultural Adjustment Administration*) i es pot dir que tingué èxit en alguns aspectes.⁴³ Tanmateix no fou així a Itàlia. Així, en la postguerra mundial –i, sobretot després de 1953– un èxode rural massiu tanca el cercle del procés iniciat ja amb el segle XIX.⁴⁴ El feixisme mai no va actuar seriosament per una efectiva modernització agro-rural, essent especialment significatiu el testimoni de misèria i abandonament que deixà Carlo Levi (1902-1975) del seu confinament a les terres de Lucània entre 1935 i 1936, en el llibre *Cristo si è fermato a Eboli* (1945).⁴⁵ La història del ruralisme franquista té nombrosos punts de contacte amb aquest panorama italià.

Mancats encara de recerca suficient sobre aquests temes en el conjunt espanyol, podem dir que efectivament les migracions interiors foren notablement dificultades durant més d'una dècada i mitja. Són prou conegudes les *razzies* policials a les estacions de ferrocarril de Catalunya, amb el resultat de detencions dels *sense papers* de l'època i deportacions posteriors cap als seus pobles d'origen, com per haver-hi d'insistir aquí. Deportacions documentades fins ben entrats els

42. Evitar les migracions camp/ciutat fou un objectiu bàsic del feixisme donat que no es volien distreure recursos públics en habitatge ni infraestructures urbanes –necessàries davant el creixement urbà que provoquen els èxodes rurals–. Les prioritats d'un feixisme de pressupostos baixos eren militars. Així ho ha explicat PRETI, D. (1982). "Fascismo, grande capitale e classi sociali", cit. p.79. I, no obstant, les migracions interiors italianes en els anys trenta foren molt crescudes –per no parlar de les exteriors en direcció als EE.UU.–. Veure TREVES, A. (1976). *Le migrazioni interne nell'Italia fascista. Politica e realtà demografica*, Torí: Einaudi.

43. Una visió breu i moderadament crítica amb el *New Deal* la podem trobar a BAINES, D.E. (1977). "Los Estados Unidos entre las dos guerras, 1919-1941". Dins ADAMS, W.P. (coord.). *Los Estados Unidos de América*, Madrid: Siglo XXI, especialment p.311-314. Tanmateix una visió certament crítica de com foren els grans propietaris els qui millor aprofitaren les mesures de la AAA apareix al documental de Dante J.JAMES, *Mean Things Happening*, capítol V de la sèrie documental "The Great Depression", EE.UU., 1993. Igualment el cinema es feu ressò d'unes certes zones d'ombra en la política de modernització rural, especialment en el cas de les infraestructures hidràuliques: Èlia KAZAN, *Riu salvatge*, EE.UU., 1960.

44. Una visió sòlidament contextualitzada de les migracions de postguerra a Itàlia, i de les lluites socials que les varen precedir, a GINSBORG, P. (1989). *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica. 1943-1988*. Torí: Einaudi. Una visió cinematogràfica excepcional de les migracions interiors italianes dels anys cinquanta-seixanta a Luchino VISCONTI, *Rocco e i suoi fratelli*, Itàlia, 1960.

45. D'àmplia difusió entre els intel·lectuals d'esquerres, l'obra fou portada al cinema per Francesco Rosi el 1978 –tres anys després de la mort de l'autor–.

anys cinquanta, quan operava el camp de concentració del *Palacio de las Misiones* a Montjuïc (Barcelona).⁴⁶

El Règim actuà d'aquesta forma tan expeditiva des del moment de la repatriació obligatòria dels refugiats de guerra el 1939 per motius clarament centrats en necessitats repressives. Calia que tothom residís on ho feia abans de 1936 per tal de depurar allí —on el coneixien— les seves responsabilitats polítiques. I les àrees urbanes eren justament el lloc perfecte per amagar-se. Mantenir el petit món rural tal i com havia estat abans de la guerra fou alguna cosa més que un projecte polític: fou en alguns casos una imposició literal, fins que no es completà el procés repressiu.

La inexistència d'un autèntic *baby boom* de postguerra —diferit fins als anys seixanta en el cas català i protagonitzat per les àrees urbanes— mostra clarament com les perspectives natalistes, que també el franquisme mantenia, no es varen veure culminades amb cap tipus d'èxit. Pel que fa al discurs sobre la modernització agro-rural no cal dir que fou un fracàs tan gran com la del feixisme italià, amb les frustades —i frustrants— operacions de colonització que ha explicat Carlos Barciela.⁴⁷ Processos que no per això deixaren de reivindicar selectivament el discurs regeneracionista —i, en aquest cas, també en certa mesura catonista— d'un Joaquín Costa: el que mantingué sobre la necessitat de repoblació forestal i d'una nova política hidràulica, per exemple.

La modernització del sector agro-rural no arribaria sinó tardanament, i la millora de les condicions de vida de bona part de la pagesia acabaria venint, tot sovint, com un inesperat efecte de les indesitjades migracions. Quan el Règim assumí que el control de la mobilitat interna s'havia convertit en una vana, innecessària i contraproduent imposició, l'èxode rural adquirí proporcions mai conegudes. Tal i com explicà en el seu moment Stanley Brandes, la despoblació consegüent facilità l'accés a majors propietats o directament a la propietat als que no emigraren i, d'aleshores ençà pogueren —si fou el cas de la zona— aprofitar millor les noves demandes d'un mercat urbà en constant expansió.⁴⁸ Noves àrees de prosperitat rural naixerien aleshores —per consolidar-se ja amb el franquisme enterrat— en espais geogràfics que havien expulsat població durant varies dècades.

46. Recenentment he presentat els resultats d'una recerca sobre el tema al Museu d'Història de Sabadell, fruit de la concessió de la Beca Miquel Carreras: MARÍN, M. (2003). "Sabadell: immigració, suburbanització i dictadura. 1939-1960". [inèdit]. Sobre les migracions camp/ciutat hi hagué pel·lícules tan aviat com el 1951 (José Antonio Nieves Conde, *Surcos. La lucha por la ciudad*— desmentint que fos aquest un tema dels cinquanta-seixanta, en el cas espanyol.

47. BARCIELA, C. (1996). "La contrarreforma agraria y la política de colonización del primer franquismo (1936-1959)". cit.

48. BRANDES, S.J.I. (1975). *Migrations, Kinship, and Community. Tradition and Transition in a Spanish Village*. Nova York: Academic Press.

Algunes notes finals.

No fou, doncs, diferent –en termes generals- el règim franquista en la seva imposició sobre el món rural, respecte de com es comportà en el món urbà. El que fou diferent –com no podia ser d'una altra manera- fou la seva capacitat de control sobre el món petit de la comunitat rural, on no hi havia on amagar-se –pensi's, en aquest sentit, el que pogué passar a comunitats que fossin insulars a més de rurals-.⁴⁹

La derrota dels moviments pagesos de preguerra fou, per això, molt més completa –si és això possible!- que no pas la dels seus homòlegs urbans i industrials, dificultant encara més les possibilitats de reconstrucció posterior. El franquisme avortà la possibilitat d'una sortida per al món agro-rural que no fos la de l'èxode –patida per tota Europa, tanmateix- i convertí aquesta en una situació extraordinàriament més dramàtica que la que pogué haver-se viscut a qualsevol altre país de l'entorn més immediat.

Igualment fou el franquisme el que instaurà una societat repressora en què les autoritats polítiques i els poders socials –propietaris, eclesíastics- feren bons els pitjors malsons de la tradició liberal-radical: aquells que veien en el món rural el bastió per antonomàsia de la reacció, associada al clericalisme més desballestador. La repressió i la immediata resposta migratòria –a més de la posterior, ja massiva- descapitalitzaren tràgicament bona part de la societat rural en termes humans, i el que hagués pogut ser un procés de lluites i acords, d'enfrontaments però també de negociació i de transacció, es convertí en una fuga massiva i accelerada. Fuga que tingué un cert èxit car les condicions de vida dels immigrants millorarien a ciutat –no pas per mèrits del Règim- i perquè amb la urbanització s'accelerà notablement el procés de secularització.

I, tanmateix, per a aquells espais que continuaren essent rurals després de tot el terrabastall, sense aquests processos que el franquisme dirigí o bé condicionà irreversiblement, serien explicables fenòmens com les majories absolutes de Manuel Fraga, a la vella Galícia de profunda tradició republicana i nous perfils autonomistes? O seria fàcil d'explicar l'incombustible governamentalisme de certes petites poblacions catalanes on les mateixes famílies governaren en nom del franquisme primer, de la UCD després i de CiU fins avui?

49. En els darrers anys han aparegut els primers resultats d'un projecte mallorquí –del que no vaig tenir notícia fins fa un parell d'anys-, encara no tancat ni del tot avaluat, que podria mostrar-nos la duresa del franquisme en una àrea triplement controlada: per rural, per illa i per ser *zona nacional* des de 1936. Es tracta de la col·lecció "La guerra civil a Mallorca, poble a poble", de la que s'han publicat ja els següents títols –gens distribuïts fora de l'àmbit mallorquí-: SANTANA, M. (1996). *Consell. Les penes de mort*. COMPANYY, A. (1996). *Sant Joan. Cacics i repressors*; ALBERTÍ, B. (1997) *Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*; SANTANA, M. (1998). *Selva. Al recer de la muntanya* i MAS, G.; MATEU, A. (2001). *Moutiüri. L'esclafit de la crisi*, totes elles Palma de Mallorca: Edicions Documenta Balear.